

UN NOU TIP DE MEDALION FUNERAR ROMAN ÎN DACIA

Arta romană, în speță sculptura, pe lângă caracterele sale fundamentale, se manifestă în diferitele provincii ale imperiului printr-o sumă de particularități regionale, care, în totalitatea lor, imprimă monumentelor figurate — după cum se știe — o mare varietate de forme. Fie ca rezultat al evoluției artistice generale, fie ca produs al întretăierii unor influențe diverse, monumentele sculpturale prezintă elemente specifice, uneori dintre cele mai importante, de la o regiune geografică la alta. Din acest punct de vedere, Dacia se numără și ea printre provinciile romane cu produse sculpturale executate într-o manieră proprie. Fără a nutri intenția de a înfățișa aici trăsăturile specifice ale artei romane provinciale în Dacia în ansamblul lor, ne vom mărgini la prezentarea unei categorii anumite de reliefe funerare, care, prin anumite elemente reprezintă o notă caracteristică Daciei, iar pentru restul imperiului formează o noutate în sculptura funerară. Este vorba de un nou tip de medalion funerar din Dacia superioară.

Spre deosebire de celelalte categorii de monumente funerare, larg răspândite în lumea romană, medalionul lucrat aparte (*freistehendes Rundmedaillon*) se întâlnește, după cum se știe, numai în trei provincii din imperiu: Noricum și Dacia superioară, în realitate, el există și în Pannonia. Vezi A. Schober, *Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien*, Viena, 1923, p. 144—154; *Intercisa*, I, Budapesta, 1954, pl. XLIII, 4—6. În Dacia inferioară acest fel de monument funerar nu se cunoaște (Gr. Florescu, *I monumenti funerari romani della Dacia Inferior*, București, 1942, p. 7), fapt care — credem — nu poate fi lipsit de o anumită semnificație cultural-istorică.

¹ Gr. Florescu, *I monumenti funerari romani della « Dacia Superior »*, în *ED*, IV, 1926—1927, p. 143. Florescu spune însă că medalionul funerar se găsește numai în Noricum și Dacia superioară, în realitate, el există și în Pannonia. Vezi A. Schober, *Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien*, Viena, 1923, p. 144—154; *Intercisa*, I, Budapesta, 1954, pl. XLIII, 4—6. În Dacia inferioară acest fel de monument funerar nu se cunoaște (Gr. Florescu, *I monumenti funerari romani della Dacia Inferior*, București, 1942, p. 7), fapt care — credem — nu poate fi lipsit de o anumită semnificație cultural-istorică.

elemente de ordin secundar, care reflectă în general evoluția acestui tip de monument în cadrul ariei sale de difuziune ¹. Dar variantele amintite ale medalionului funerar lucrat aparte, atât cele din Noricum și Pannonia, cât și cele din Dacia, nu reprezintă în genere întreg procesul de evoluție al monumentului. Pînă la sfîrșitul existenței sale, medalionul a mai suferit și alte modificări

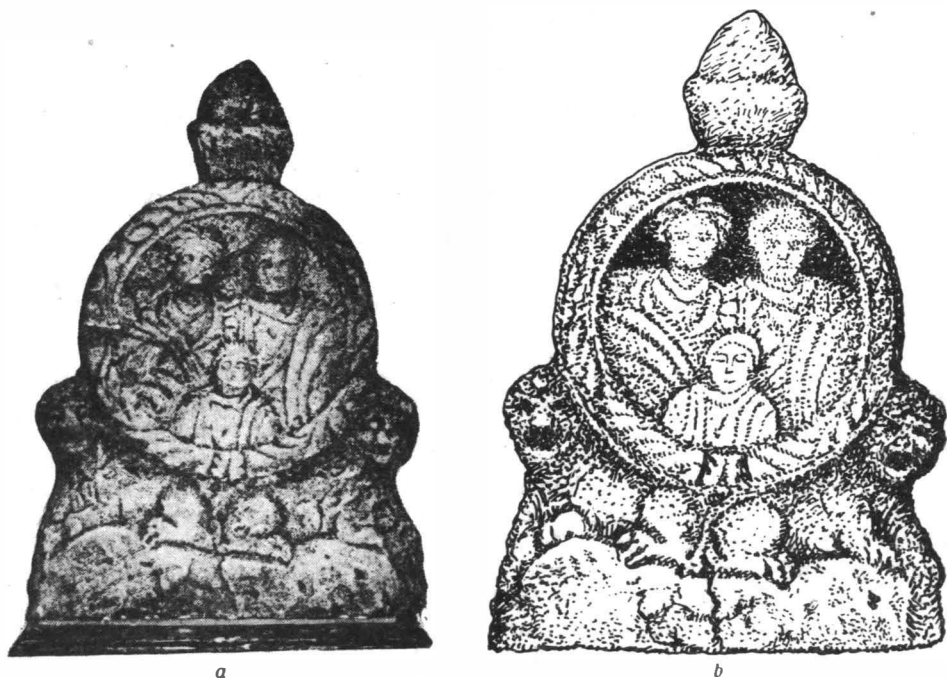

Fig. 1. — Medalion funerar de la Alba-Iulia (*Apulum*).

structurale, necunoscute pînă acum, modificări ce se constată iarăși numai în provincia carpatică, ele lipsind cu totul în teritoriile norico-pannonice. Această fază, pe care noi o socotim ca o etapă finală în dezvoltarea monumentului, apare bine documentată prin descoperirea în ultima vreme în centrul Daciei superioare, a trei medalioane funerare, pe care le prezentăm în cele ce urmează.

1. *Alba-Iulia (Apulum)*. În cursul săpăturilor sistematice din anul 1957, efectuate sub egida Academiei R.P.R., în al doilea cimitir al orașului roman *Apulum* (probabil necropola municipiului *Septimium*), ce se află în zona spitalului veterinar actual, s-a descoperit un medalion funerar lucrat dintr-un singur bloc de piatră de gresie poroasă și friabilă. Piatra este de calitatele celei exploatare în cariera romană de la Ighiu, sat situat la vreo 13 km spre nord-vest de Alba-Iulia. Monumentul s-a găsit căzut cu fața în jos, în poziție orizontală, la adîncime de 0,50 m. Cu 0,80 m mai adînc, chiar pe locul de aflare al monumentului, s-a descoperit scheletul slab conservat al unui copil sugar, însoțit

¹ Gr. Florescu, în *ED*, IV, 1926—1927, p. 143—145.

în mormînt de cîteva frinturi de vase romane provinciale. În momentul găsirii, piatra stătea cu baza la capul defunctului, iar cu virful la picioarele lui, de unde rezultă că inițial ea a fost așezată la capul celui decedat cu fața spre groapa sepulcrală¹. Monumentul are înălțimea totală de 1,20 m. La baza lui, pe un soclu înalt de 0,20 m, gros de 0,20 m și lung de 0,85 m, așezați simetric, spate în spate și cu capul spre exterior, sînt reprezentați doi lei culcați pe labe. Ținînd capul sus și întors spre privitor, gura căscată, limba scoasă peste buza de jos, lăsînd să se vadă colții, leii susțin cu spatele și cu ceafa medalionul propriu-zis, care are diametrul de 0,60 m. Amîndoi leii țin în ghiarele labelor anterioare cite un cap de animal, greu de identificat, poate cal și mistreț. Sub corpul leilor, sub soclul mai înalt decît la celelalte monumente similare, rămîne un spațiu în care se pare că se conturează două animale întregi, cu capul spre centru. Acest din urmă element din pricina eroziunii pietrei, nu poate fi destul de precis conturat, dar existența lui este foarte probabilă și chiar necesară.

Chenarul medalionului, ca de obicei, este împodobit cu o cunună de frunze, legate în partea de jos cu o panglică (*taenia*). În nișă, adîncă de 0,04 m, în atitudinea solemnă obișnuită, sînt reprezentate busturile-portrete a trei personaje: în planul din spate, un bărbat și o femeie (soț și soție), iar în față un copil (fiul lor). Toate trei personajele sînt redade din față. Îmbrăcămintea lor, foarte asemănătoare, se compune din *tunica* și *sagum*. La fiecare, pupila ochilor a fost marcată printr-o mică scobitură rotundă. Femeia, fără cercei în urechi², poartă părul aranjat în șuvițe lungi și cu cărare la mijlocul capului. În schimb, bărbatul și copilul au părul tăiat mai scurt, lăsat în șuvițe de o estetică aproximativă. Deasupra medalionului se află un con de pin, înalt de 0,20 m, element nelipsit și la acest gen de monument funerar (fig. 1 a-b).

2. *Aiud (Brucla)*. Medalion funerar, descoperit în anul 1951 de tractoriștii Gospodăriei Agricole de Stat din localitate, în apropierea orașului; se păstrează în muzeul raional din Aiud (fig. 2)³. Monumentul, de o execuție

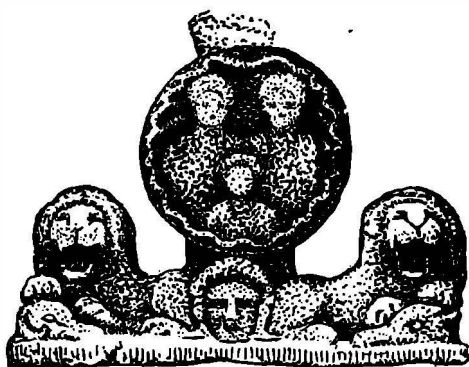

Fig. 2. — Medalion funerar de la Aiud (*Brucla*).

¹ Vezi raportul preliminar asupra săpăturilor din 1957 la Alba-Iulia, în *Materiale*, VI, 1959, p. 403, unde a fost reprodus pentru întâia oară desenul medalionului.

² Cerceii sînt, de altfel, un element de podoabă relativ rar, atît pe monumentele funerare, cît și pe busturile de femei romane. Cf. C. Daicoviciu, în *AISC*, I, 1928—1932, p. 113 cu indicațiile bibliografice respective.

³ Medalionul l-am văzut, din 1956 încoace, în mai multe rînduri la Muzeul raional din Aiud. Fotografia după care reproducem aici desenul monumentului ne-a pus-o la dispoziție I. I. Russu de la Institutul de istorie din Cluj, iar informațiile sumare referitoare la data și locul descoperirii ne-au fost furnizate succesiv de A. Dankanics, V. Lazăr și Minerva Horhat de la Muzeul din Aiud. Un articol detaliat asupra acestui interesant și frumos medalion funerar a întocmit Minerva Horhat, articol înaintat spre publicare la noul buletin al Muzeului regional din Alba-Iulia.

artistică excelentă, este cioplit dintr-un singur bloc de piatră avînd soclul alcătuit din doi lei întinși pe labe, cu capul sus și întors înainte. Între ei, la mijloc, este redat un cap de meduză. Leul din stînga ține sub labele dinainte un cap de berbec, iar cel din dreapta un cap de cal. Suspendat pe un picior scund, deasupra capului de meduză, se înalță medalionul propriu-zis, terminat la vîrf cu obișnuitul con de pin, din care acum se mai păstrează doar partea inferioară. În nișa adîncă a medalionului, săpată în formă de scoică, sînt înfățișate busturile a trei personaje îmbrăcate în vestminte romane și în ținuta solemnă canonizată: la spate — o femeie (stînga) și un bărbat (dreapta), iar în planul din față — un copil.

3. *Muzeul regional din Ploiești.* În colecțiile acestui muzeu există un medalion funerar, încă inedit, cu soclul format din doi lei funerari culcați pe labe, cu capul spre exterior. Leii susțin cu spatele și cu ceafa, ca și pe monumentul de la Alba-Iulia, medalionul propriu-zis, în nișa căruia sînt redade din față, după tipicul consacrat, figurile defuncțiilor. Medalionul din Ploiești, mult tocit și fracturat pe alocuri, este lucrat și el dintr-un bloc monolit, iar ca formă se apropie mai mult de exemplarul de la Alba-Iulia decît de cel de la Aiud. Ca loc de descoperire se indică Sarmizegetusa romană, ceea ce nu pare a fi tocmai sigur. Dar descoperirea monumentului în Ardeal, poate într-o localitate de pe cursul mijlociu al Mureșului, este mai presus de orice îndoială ¹.

Prin soclul prevăzut cu grupul de doi lei culcați, ciopliți în același bloc cu restul monumentului, tipul de medalion funerar descris mai sus constituie o noutate în sculptura funerară romană. Monumentul conceput în forma aceasta nu are analogii în regiunile norico-pannonice, iar în Dacia superioară se dovedește a fi o apariție rară. În literatura de specialitate se cunoștea pînă acum din Dacia un singur exemplu de asociere a medalionului lucrat separat cu figura leului funerar. Ne referim la monumentul de la Proștea Mare, lîngă Mediaș, unde în adevăr se constată îmbinarea celor două elemente, dar cu deosebirea că acolo există doar un *singur* leu apotropaic, așezat nu *dedesubtul* ci *deasupra* medalionului propriu-zis, ca acroteriu ². Pe alte categorii de monumente funerare (aediculă, stelă, postamente detașabile de altare), prezența leilor apotropaici este un element frecvent, atît în Dacia, cît și în restul imperiului ³. Trebuie relevat însă faptul că, spre deosebire de aedicula și soclul unor altare funerare, leii apotropaici figurează pe stela funerară totdeauna ca acroteriu-coronament și niciodată ca bazament.

¹ Toate datele privitoare la acest monument le deținem de la I. I. Russu, care, la cerere, a obținut, pe timp limitat, de la Muzeul regional din Ploiești, o fotografie a monumentului pe care apoi a restituit-o întrucît aceasta făcea parte din inventarul Muzeului. Adresa Secției culturale a Sfatului Popular al regiunii Ploiești, de care era însoțită această fotografie, poartă nr. 30126 din 21 iulie 1955, Dos. 524 B și a fost întocmită potrivit ordinului Ministerului Culturii nr. 25497 din 3 iunie 1955. În adresă, printre altele, se spune că monumentul a fost descoperit la Sarmizegetusa. Recent D. Tudor, după informațiile ce le deține, mi-a comunicat că acest medalion provine tot de la Apulum.

² A. Schober, în *DoljCluj*, II, 1911, p. 280, fig. 7. Cf. Gr. Florescu, în *ED*, IV, p. 128, nr. 67.

³ În această privință a se vedea, de pildă: Gr. Florescu, *op. cit.*; A. Schober, *op. cit.*; D. P. Dimitrov, *Die Grabstelen römischer Zeit in Nordbulgarien*, Sofia, 1942; E. Kalinka, *Antike Denkmäler in Bulgarien*, Viena, 1919; S. Ferri, *Arte romana sul Danubio*, Milano, 1933; același, *Arte romana sul Reno*, Milano, 1931.

În privința genezei tipului, este lesne de observat că elementele care se îmbină într-o formă nouă pe un bloc monolit, dînd prin aceasta monumentului nota caracteristică, sînt medalionul însuși cu figurația sa proprie și soclul format din lei funerari, cu sau fără capul meduzei. Dar nici unul din aceste două elemente luate izolat nu reprezintă ceva nou, întrucît ele sînt cunoscute în sculptura funerară romană ca monumente oarecum independente, sub forma medalionului clasic și a coronamentelor de stelă lucrate aparte. Tipul de monument în chestiune se naște deci nu din elemente pînă atunci inexistente, create ad-hoc, ci din asocierea a două forme vechi, nouă și originală fiind numai combinarea și sudarea lor într-un tot unitar și armonios. Comparate între ele, cele trei medalioane descrise mai sus prezintă unele mici deosebiri, în care credem că rezidă evoluția finală a medalionului funerar. La monumentul aiudean, bunăoară, medalionul propriu-zis stă liber, sprijinindu-se doar pe pivotul scund cu figura meduzei la bază, pivot care înlocuiește conul de pin obișnuit la aceste coronamente funerare de lei. În schimb, la exemplarele de la Alba-Iulia și Ploiești, conul de pin cu capul meduzei lipsește, iar medalionul se fixează solid pe spatele și ceafa grupului de doi lei culcați. Constatarea că la monumentul aiudean cele două elemente constitutive asociate nu au suferit aproape de loc schimbări, ne face să credem că acest exemplar reprezintă prima fază, cea mai puțin evoluată, a tipului de medalion cu lei funerari la bază.

Este adevărat că execuția tehnică a monumentului de la Aiud este mult superioară celei a exemplarelor de la Alba-Iulia și Ploiești, dar aceasta se explică mai degrabă prin abilitatea mai mare a meșterului cioplitor, decît printr-o treptată perfecționare artistică în cursul timpului. O dezvoltare în sens invers, de la medalionul de felul celui de la Apulum spre cel de la Aiud, ni se pare puțin probabilă.

Faptul că figura leului, ca motiv ornamental religios, asociată medalionului funerar clasic se întîlnește numai în Dacia formează un indiciu și pentru datarea acestui tip de monument exclusiv în secolul III e.n., noul element prezentîndu-se ca un adaos tîrziu, la capătul unei evoluții în cadrul tipului.

Alăturarea leilor funerari, de origine orientală, medalionului propriu-zis, răspîndit doar în cele trei provincii amintite, apare ca un fenomen specific Daciei carpatice, unde se dovedește că medalionul funerar a cunoscut o dezvoltare proprie. Fuzionarea a două monumente oarecum independente (medalionul simplu și coronamentul de stelă detașabilă) într-unul singur, monolit, poate corespunde unui atelier roman local, din care ieșeau monumente de apreciazabilă valoare artistică (cazul monumentului de la Aiud), atelier care lucra potrivit concepțiilor și cerințelor religioase-simbolistice ale unei populații atît de amestecate sub raport etnic, cum era cea din Dacia.

În urma descoperirii noului tip de medalion funerar lucrat separat, principalele variante ale acestui monument, pe temeiul exemplarelor existente acum, pot fi clasificate, după formă, astfel:

1. Medalionul cu fronton
2. Medalionul simplu (fără elemente arhitectonice anexe)

3. Medalionul cu figuri de *genius*, așezate lateral

4. Medalionul asociat cu lei apotropaici¹

Pentru formarea unei imagini mai cuprinzătoare despre locul descoperirii și frecvența medalionului funerar în Dacia și regiunile norico-pannonice, am alcătuit lista alfabetică a descoperirilor, care, pentru Dacia superioară, se

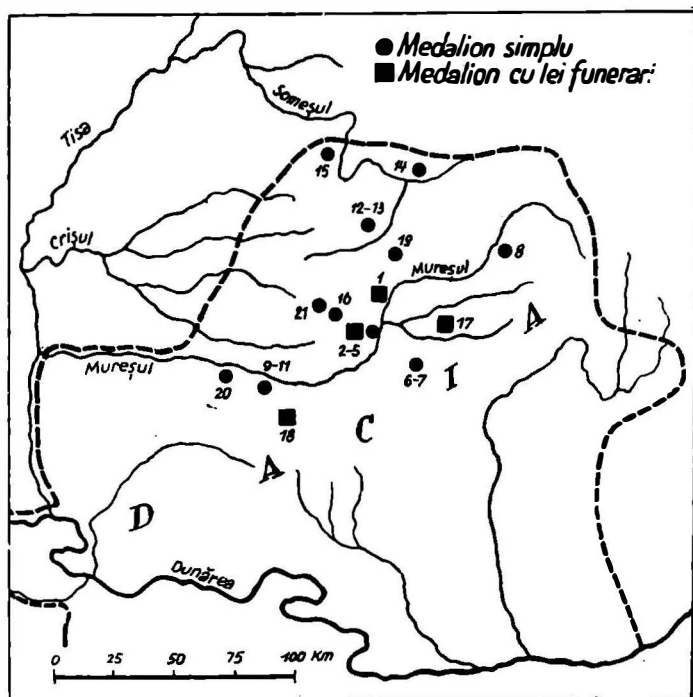

Fig. 3. — Răspândirea medalionului funerar în Dacia.

sprijină pe studiul lui Gr. Florescu² și pe alte descoperiri ulterioare, publicate ori încă inedite, iar pentru Noricum și Pannonia, pe cunoscuta lucrare a lui A. Schober³, la aceasta adăugându-se și monografia *Intercisa*. Fără a avea pretenția de a fi completă, lista cuprinde însă, mai ales în ceea ce privește Dacia, aproape toate medalioanele funerare, pe baza ei putându-se formula unele concluzii de ordin cultural-istoric. Spre a urmări mai lesne difuziunea variantelor medalionului în Dacia, am întocmit harta alăturată (fig. 3), unde numerele corespund celor din listă iar cele două tipuri de medalion sînt notate cu semne convenționale deosebite.

¹ Categorișirea lui J. Bolten (în *Studien zur Geschichte und Kultur des Allerlums*, XXI, fasc. 1, Paderborn, 1937, p. 13 și urm.) în medalioane cu forma de scut (*clipeus*) și medalioane în formă de disc este nesatisfăcătoare. Cf. Gr. Florescu, în *Latomus*, XXVIII, Bruxelles, 1957, p. 223.

² Vezi p. 323, nota 1.

³ *Ibidem*.

DACIA¹

1, *Aiud (Brucla)*, r. Aiud, reg. Cluj; medalionul descris mai sus sub nr. 2; 2—4, *Alba-Iulia (Apulum)*²; 5, *Alba-Iulia (Apulum)*, medalionul descris mai sus sub nr. 1; 6—7, *Apoldul Mare*, r. Sebeș, reg. Stalin; 8, *Cristești*, r. Tg. Mureș, Reg. Aut. Maghiară; 9—11, *Deva* (muzeu), reg. Hunedoara; 12—13, *Gilău*, r. Cluj; Muzeul Cluj; 14, *Ilișua*, r. Beclean, reg. Cluj; 15, *Moigrad (Porolissum)*, r. Zălau, reg. Cluj; 16, *Pătrîngeni*, r. Alba, reg. Hunedoara; 17, *Proștea Mare*, r. Mediaș, reg. Stalin; 18, *Sarmizegetusa (?) (Ulpia Traiana)*, r. Hațeg, reg. Hunedoara: medalionul din Muzeul Ploiești, descris mai sus sub nr. 3; 19, *Turda (Potaissa)*, reg. Cluj; 20, *Veșel (Micia)*, r. Ilia, reg. Hunedoara; 21, *Zlatna (?) Ampelum*.

PANNONIA³

22—26, *Budapesta (Aquincum)*; 27—29, *Dunapentele-Sztálinváros (Intercisa)*; 30, *Pécs (Sopianae)*.

NORICUM⁴

31, *Feldkirchen*; 32—33, *Friesach*; 34, *Herberstein*; 35—36, *Neumarkt (?) (Noreia)*; 37—46, *Seckau (Flavia Solva)*; 47, *Wagna*; 48, *Wels (?) (Ovilava)*; 49, *Zollfeld (Virunum)*.

Din lista și harta alăturată rezultă că medalioanele funerare din Dacia se repartizează topografic în general în centrele urbane (*Apulum, Sarmizegetusa, Ampelum, Potaissa, Porolissum*) și în localitățile unde există caste romane (Ilișua, Veșel-Micia, Gilău) și în așezări civile mai mari (*Brucla*). Nu poate fi deci vorba, cum se crede uneori⁵, de o aglomerare a lor în regiunea minelor de aur din jurul Zlatnei (*Ampelum*), unde există de fapt numai două exemplare, și de stabilirea unei eventuale legături între acestea și funcționarii

¹ Pentru medalioanele funerare din Dacia, v. Gr. Florescu, *op. cit.*, la localitățile respective. Pentru *Cristești* (nr. 8): I. Paulovics, *Dacia keleti határvonala és az ugynevezett „dák”-ezüstkincsek kérdése*, Cluj, 1944, p. 92—93, fig. 45; Deva (nr. 11), informație de la Oct. Floca. Locul descoperirii necunoscut; *Gilău* (nr. 13): Muzeul Cluj, inv. IN 1322. Inedit; *Ilișua* (nr. 14): I. Marțian, *Țara Năsăudului înainte de instituirea regimentului de grăniceri, Năsăud* (1934), p. 4. Monumentul nu este din Singeorz-Băi, ci de la Ilișua (D. Protase, în *Activitatea Muzeelor*, Cluj, II, 1956, p. 133); *Moigrad* (nr. 15), informație de la V. Lucăcel. Fragment de medalion lucrat aparte (?), Muz. Zălau, inv. nr. 223; *Turda* (nr. 19): Muzeul Turda. Inedit. Descoperire 1959; *Veșel* (nr. 20), informație de la O. Floca. Muz. Deva, inv. nr. 2452. Inedit.

² În muzeul din Alba-Iulia mai există alte două medalioane simple, fragmentare (inv. 62/II și 105/II), încă nepublicate, descoperite pe raza orașului Apulum. Fiindu-mi comunicate de Alex. Popa, directorul Muzeului, abia după încheierea articolului de față, ele nu au mai putut fi incluse în listă și trecute pe hartă. Împreună cu acestea numărul total al medalioanelor funerare din Dacia cunoscute acum de noi se ridică deci la 23 exemplare.

³ Vezi A. Schober, *op. cit.*, p. 144—154, sub localitățile respective și monografia citată, *Intercisa*, p. 294—295, nr. 107—109, pl. XLIII, 4—6.

⁴ A se vedea A. Schober, *loc. cit.*

⁵ Gr. Florescu, în *Latomus*, XXVIII, 1957, p. 225.

ori lucrătorii minelor aurifere. În Noricum însă, trebuie relevat că majoritatea covârșitoare a medalioanelor cunoscute de Schober pînă la 1923 se masează în partea de sud-est, în zona localităților antice *Flavia Solva*, *Noreia* și *Virunum*, lipsind sau fiind mai rare în restul provinciei. O frecvență mai mare a medalioanelor se observă și în Pannonia Inferior, dacă nu cumva această impresie este rezultatul unei documentări incomplete. Lista mai arată apoi că diversele variante ale medalionului s-au răspîndit inegal în cele trei provincii central-danubiene. Pe cîtă vreme medalionul simplu este comun pentru toate trei provinciile, cel prevăzut cu fronton constituie o particularitate a regiunilor norico-pannonice, iar tipul de medalion cu motivul leilor apotropaici apare doar în Dacia, în timp ce cel cu figuri de *genius* se cunoaște numai în Pannonia, la *Aquincum* (două exemplare)¹. Care din aceste variante este cea mai veche și care sînt apoi fazele succesive în dezvoltarea monumentului pînă la medalionul asociat cu lei funerari, reprezentînd, după părerea noastră, etapa ultimă în evoluția tipului, se poate stabili cel puțin pentru trei variante, cu destulă certitudine. Pornind de la constatarea că medalionul cu fronton se datează în secolele I—II e.n., cu precădere însă în a doua jumătate a secolului I și prima jumătate a celui următor², iar medalionul simplu este încadrat cronologic exclusiv în secolele II—III, niciodată în secolul I e.n.³, reiese că tipul de medalion cu fronton este cel mai vechi. Din acesta s-a dezvoltat apoi, cu pierderea frontonului, medalionul simplu, fără elemente arhitectonice secundare. O mărturie a evoluției tipologice în acest sens o formează un exemplar de la Friesach, în Noricum, unde frontonul s-a redus doar la trei volute simple⁴. O transformare în sens invers ni se pare cu totul neprobabilă. Aceste două variante ale medalionului funerar lucrat aparte vor fi coexistat un anumit răstimp, una dispărînd și alta luîndu-i treptat locul, foarte probabil în prima jumătate a secolului II e.n., iar după aceea medalionul cu fronton a ieșit din uzul funerar, generalizîndu-se medalionul simplu. Acestuia din urmă, ca rezultat al anumitor influențe regionale, i s-au adăugat ulterior, în secolul III e.n., elemente noi, cum sînt figurile de *genius* în Pannonia sau leii apotropaici în Dacia. Raportul cronologic între medalionul cu figuri de *genius* de la *Aquincum* și cel cu lei funerari din Dacia este dificil de stabilit în mod peremptoriu. Totuși, anterioritatea variantei panonice față de cea dacică pare mai probabilă, deoarece existența a numai două exemplare de medalion cu *genius*, și acestea ambele la *Aquincum*, denotă abandonarea lui destul de repede, înainte de a se răspîndi în mai multe localități panonice.

Prezența medalionului funerar lucrat separat numai pe cuprinsul Daciei superioare și lipsa lui constantă în Dacia inferioară este o realitate bine constatată, pentru care nu s-a încercat pînă acum nici un fel de explicație⁵. Dacă plecăm de la faptul admis că medalionul funerar în Dacia este de proveniență

¹ A. Schober, *op. cit.*, p. 154, nr. 355—356, fig. 179.

² *Ibidem*, p. 144—154.

³ Vezi A. Schober, *op. cit.*, p. 144—154 și Gr. Florescu, în *ED*, IV, p. 123—128.

⁴ *Ibidem*, p. 146, nr. 332, fig. 167.

⁵ În Dacia sudică sînt foarte rare chiar și stelele funerare prevăzute cu medalion (Cf. Gr. Florescu, *Mon. fun. rom. della Dacia Inf.*, p. 35, nr. 31, fig. 21) pe cînd în Dacia superioară sînt mult mai frecvente. Vezi, de pildă, Gr. Florescu, în *ED*, IV, p. 93—95, 97—98, 100—103. În Noricum și Pannonia, medalionul pe stelă este de asemenea rar și apare mai puțin dezvoltat decît pe stelele din Dacia. Vezi A. Schober, *op. cit.*, p. 55, 128—129.

norico-pannonică, atunci apare legitimă întrebarea de ce tocmai varianta cu fronton, care exista în Noricum și Pannonia, lipsește în Dacia? Răspunsul, credem, rezidă în împrejurarea că în vremea penetrației medalionului în provincia noastră modelul cu fronton încetase de a mai exista în « moda » funerară norico-pannonică sau, în orice caz, el era pe cale de dispariție. Rămîne deci să vedem care este pricina absenței acestui monument funerar în Dacia sudică. Explicarea fenomenului prin o colonizare de norici și pannoni făcută exclusiv în Dacia intracarpatică nu poate fi satisfăcătoare, deoarece în cazul acesta ar trebui în mod firesc să întîlnim în îmbrăcămintea personajelor reprezentate pe medalioane elemente specifice de port noric sau panonic, precum și coafura caracteristică acestor regiuni, lucru care nu se constată nici măcar o singură dată. Aceasta nu înseamnă, firește, că din Noricum și Pannonia nu au venit coloniști civili ori militari în Dacia¹, ci doar că nu putem vorbi de o prezență masivă a acestora la noi, deoarece nici prin răspîndirea medalionului funerar pe cuprinsul Daciei, nici prin costumul și coafura personajelor această masivă transplantare nu se verifică. Dar situația de care este vorba se poate bine explica prin *circulația meșterilor* veniți din Noricum și Pannonia, meșteri care aducînd cu ei sau cunoscînd modelul medalionului existent în ținuturile lor de baștină, nu au pătruns și în Dacia de sud, ce gravita sub acest raport mai mult spre Moesia².

Originar din Noricum și venit prin Pannonia în Dacia, medalionul funerar a cunoscut aici o evoluție proprie. Unele forme caracteristice provinciei nord-dunărene, ca cele cu lei apotropaici bunăoară, arată contaminarea medalionului clasic cu un element oriental, fenomen frecvent în arta funerară și religioasă din Dacia romană³.

D. PROTASE

НОВЫЙ ТИП РИМСКОГО НАДГРОБНОГО МЕДАЛЬОНА В ДАКИИ

РЕЗЮМЕ

В центре Верхней Дакии за последнее время были обнаружены три отдельно сработанных надгробных медальона, особая форма которых представляет собою новое явление в надгробной римской скульптуре (рис. 1 и 2).

¹ Pentru colonizarea Daciei, viața provinciei, curente artistice și religioase etc. a se vedea C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945, p. 139 și urm., iar pentru coloniștii norici și pannoni, în special p. 162. O *alla Pannoniorum* este atestată epigrafic în castrul de la Gherla, unde și-a avut garnizoana pînă la părăsirea Daciei de către romani (V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937, p. 181), iar o *cohors I Vindelicorum militaria* apare în diplomele militare din anii 144 și 157. Urmele acesteia se constată în cîteva locuri din Dacia, printre care la Vărădia (*Arcidava*), unde ea își avea lagărul în primele timpuri după ocuparea provinciei (V. Christescu, *op. cit.*, p. 191).

² În acest sens mi-a dat sugestia și acad. prof. C. Daicoviciu.

³ Descoperirea noului tip de medalion funerar cu motivul leilor, a căror funcție apotropaică este cunoscută, confirmă întru totul părerea exprimată cu un deceniu și jumătate în urmă de C. Daicoviciu (*La Transylvanie...*, p. 145, nota 1) că anumite forme caracteristice ale medalionului funerar lucrat separat, constituit pe deplin în Noricum, se întîlnesc numai în Dacia. Constatarea că medalionul cu fronton nu mai era în uz în Noricum și Pannonia cînd medalionul simplu a pătruns în provincia noastră confirmă iarăși opinia mai veche despre pătrunderea medalioanelor funerare în Dacia nu chiar în primele decenii după cucerirea ei, ci ceva mai tîrziu.

Первый экземпляр (рис. 1) был найден в раскопках 1957 г. в Алба-Юлии, в некрополе римского города Апулум; второй нашли случайно в Аюде (древней Брукле), расположенном в 27 км от Алба-Юлии. Третий экземпляр, находящийся в музее гор. Плоешти, происходит быть может из римского города Апулум, но несомненно из Центральной Трансильвании.

Элементом, позволяющим рассматривать эти три памятника как новый тип надгробных медальонов, является скульптурный мотив, изображающий апотропеических львов, вырезанных из одной каменной глыбы. Для этой формы медальона нет аналогий в других римских провинциях; пока его обнаружили лишь в Верхней Дакии. Он представляет последнюю фазу развития отдельно сделанного надгробного медальона и датируется исключительно III в. н. э. Отсюда следует, что происходящий из Норикума надгробный медальон получил в Дакии особое развитие, так что формы его отличаются от форм в Норикуме и Паннонии.

Новый тип медальона сложился вследствие сочетания съемной верхней части стелы, с помещавшимся над ней собственно медальоном, причем все было сделано из единой монолитной глыбы. Первым шагом в этом процессе, по-видимому, был экземпляр из Аюда (рис. 2), в котором оба слившихся элемента представлены в исходной форме, без изменений.

Отдельно сработанный надгробный медальон известен лишь в трех римских провинциях: Норикуме, Паннонии и Верхней Дакии. В каждой провинции есть свои особенности, отражающие развитие памятника во времени и пространстве под влиянием местных условий. Так, четыре варианта медальона (рис. 3) неравномерно распределены в трех вышеупомянутых провинциях: медальон с фронтоном характерен для Норикума и Паннонии, а медальон с изображением апотропеических львов специфичен для Дакии. То, что надгробный медальон с фронтоном не существует в Дакии, показывает, что он является древнейшим вариантом, из которого произошел простой медальон (без вторичных архитектурных элементов). Он был единственным, проникшим в Дакию после выхода из употребления (II в.) медальона с фронтоном типа Норикум—Паннония. Полное отсутствие медальонов в Нижней Дакии объясняется ее тяготением к Мезии.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Надгробный медальон из Алба-Юлии (Апулум).

Рис. 2. — Надгробный медальон из Аюда (Брукла).

Рис. 3. — Распространение надгробного медальона в Дакии.

UN NOUVEAU TYPE DE MÉDAILLON FUNÉRAIRE ROMAIN DE DACIE

RÉSUMÉ

On a découvert ces derniers temps, dans le centre de la Dacie supérieure, trois médaillons funéraires travaillés à part, qui, en raison de leur forme particulière, représentent quelque chose de nouveau dans la sculpture funéraire romaine (fig. 1 et fig. 2).

Le premier exemplaire (fig. 1) a été trouvé lors des fouilles systématiques de 1957, à Alba-Iulia, dans la nécropole de la ville romaine d'*Apulum*; le second, fortuitement, à Aiud (l'antique *Brucla*), localité située à 27 km environ d'Alba-Iulia, tandis que le troisième se trouve au musée de Ploiești; peut-être cette pièce provient-elle de la ville romaine d'*Apulum*, mais, à coup sûr, du centre de la Transylvanie.

Ce qui permet de considérer que ces trois monuments constituent un nouveau type de médaillon funéraire, c'est la présence du motif des lions apotropaïques, taillés dans le même bloc de pierre. Cette forme de médaillon est sans analogies dans d'autres provinces romaines; on ne l'a trouvée jusqu'ici qu'en Dacie supérieure. Il représente la dernière phase de l'évolution du médaillon funéraire travaillé séparément datant exclusivement du IIIe siècle de notre ère. Il en ressort que le médaillon funéraire, originaire du Norique, connu en Dacie un développement qui lui est propre, avec des formes différant de celles du Norique et de Pannonie.

Le nouveau type est constitué d'un couronnement de stèle, qui peut être détaché et qui est surmonté du médaillon proprement dit, le tout sculpté dans un seul bloc de pierre. Le premier pas fait dans ce sens semble être représenté par l'exemplaire d'Aiud (fig. 2), où les deux éléments fusionnés se présentent sous leur forme originelle, sans modifications.

Le médaillon funéraire travaillé séparément n'est connu que pour trois provinces romaines: le Norique, la Pannonie et la Dacie (supérieure). Il y a des particularités, d'une province à l'autre, qui témoignent du développement de ce monument, dans le temps et l'espace, par suite de certaines influences régionales. Ainsi, les quatre variantes du médaillon sont inégalement réparties dans les trois provinces mentionnées: le médaillon à fronton est caractéristique du Norique et de la Pannonie, celui aux lions apotropaïques est spécifique de la Dacie.

La constatation que le médaillon funéraire à fronton n'existe pas en Dacie indique qu'il représente la variante la plus ancienne, d'où dérive le médaillon simple (sans éléments architectoniques secondaires), le seul qui pénétra en Dacie après l'abandon (au IIe siècle) du médaillon norico-pannonien à fronton. L'absence générale des médaillons en Dacie inférieure s'explique par le fait que cette province était plutôt influencée par la Mésie.

EXPLICATION DES FIGURES

- Fig. 1. — Médaillon funéraire trouvé à Alba-Iulia (*Apulum*).
 Fig. 2. — Médaillon funéraire découvert à Aiud (*Brucla*).
 Fig. 3. — Expansion du médaillon funéraire en Dacie.